

Юлія Булаховська

ПРО МІЖНАРОДНІ З'ЇЗДИ СЛАВІСТІВ ТА ЇХНЮ НАУКОВО-СУСПІЛЬНУ РОЛЬ

У статті висвітлено спогади авторки про Міжнародні з'їзди славистів 1958 р. в Москві та 1983 р. в Києві. Окреслено їхню науково-суспільну роль.

Ключові слова: Міжнародні з'їзди славистів, славистика, слов'янські літератури.

Yuliya Bulakhovska. Some thoughts on international Slavonic congresses, their scientific and social meaning

This article sketches the impressions made by the author during the International Slavonic congresses which took place in 1958 in Moscow and in 1983 in Kyiv. It also outlines their scientific and social meaning. Key words: international Slavonic congresses, Slavonic studies, Slavic literatures.

Слово *славистика* в Україні та Росії набуло ваги у зв'язку з цілою низкою наукових та громадсько-культурних заходів десь на кінець 1940-х – кінець 1950-х років, коли в Київському і Львівському державних університетах почали працювати кафедри слов'янської філології; в Академії наук УРСР (в Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні й в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка) були організовані відділи славистики; такий відділ був утворений і в Інституті історії тодішньої АН УРСР.

Славистична проблематика стає об'єктом кандидатських та докторських дисертацій. Виходять окремі збірники, брошури і статті зі славистики; у Київському і Львівському університетах з початку 50-х років випускають “дипломованих” студентів-славистів. Нарешті, організовується Український комітет славистів як складова частина Радянського комітету славистів, а той водночас має свого представника в Міжнародному Комітеті славистів.

Щоп'ять років, починаючи з 1958-го, відбуваються *Міжнародні з'їзди славистів* на території слов'янських країн – у столицях або найближчих містах.

У поняття *славистики* входять насамперед філологічні дисципліни: мовознавство й літературознавство, фольклористика, культурологія й історія слов'янського світу.

Міжнародні з'їзди славистів продовжують відбуватися щоп'ять років у якійсь зі столиць слов'янських країн; в Україні постійно діє Комітет славистів (із призначенням секретаріату), наші вчені й вузівські викладачі досліджують відповідну проблематику, хоча більше з'являється доповідей не суто наукових чи таких, що стосуються найвидатніших слов'янських письменників (О.Пушкіна, А.Міцкевича, Т.Шевченка), а оглядових: про розвиток чи то полоністики, чи то богемістики в Україні. Міжнародні з'їзди славистів залишились явищем періодично важливим, проте звичайним, як і, приміром, Міжнародна конференція імені професора С.Б.Бураго в Києві (щорічно в кінці червня з публікаціями статей); Міжнародні наукові читання “Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті академіка Леоніда Булаховського” на кафедрі слов'янської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка – також із публікаціями; Дні слов'янської писемності в Київському славистичному університеті тощо. Висвітливо фрагменти історії двох з'їздів, що відбулися 1958 р. в Москві й 1983 р. в Києві і стали справжніми “подіями”.

Спочатку т. зв. *IV-й Міжнародний з'їзд славистів 1958 року*, що, по суті, був першим у нашу добу, а називали його четвертим, ураховуючи Міжнародні славистичні

конференції у слов'янських країнах у ХІХ ст. На той час у Радянському Союзі “впала залізна культурна завіса”. Міжнародний з'їзд славістів став одним із показових наукових і культурних заходів, коли Москва “давала науковий бал”. З'їхалися з доповідями й повідомленнями найвидатніші славісти світу. Виступати можна було різними слов'янськими мовами (дехто так і робив) і західноєвропейськими — французькою, німецькою й англійською, але більшість, маючи попередні публікації рідними мовами, виголошувала доповіді російською мовою; російською проводилися й конференції, коректні, проте дуже запальні, дискусійні. Серед доповідей, надрукованих попередньо українською мовою, а практично виголошених російською, назвімо принаймні три “резонансні”. Я їх слухала персонально, мій батько Булаховський Леонід Арсенійович був Головою Українського комітету славістів, отже, “презентував” у Москві українську делегацію, а я мала співвиступ із полоністики до доповіді Маріана Якубця — відомого польського славіста-літературознавця.

Знаменною була доповідь академіка *О.Білецького* “Українська література серед інших слов'янських літератур”. Матеріали для неї збирав колектив співробітників Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка АН УРСР, а оформлював їх і “презентував” сам академік. Доповідь містила декілька провідних тез, що стосувалися найвидатніших літературних явищ в Україні й письменницьких постатей, починаючи від І.Котляревського і Г.Квітки-Основ'яненка й до українських поетів та прозаїків нашої доби. Це був справжній і дуже вдалий “дебют” українського художнього слова на такому форумі. Варто зазначити, що до того часу у світі славився лише український фольклор, про це згадував навіть А.Міцкевич у своїх славістичних лекціях у Парижі, в Університеті “Collège de France”, а тепер ішлося про більше: про гідне місце української літератури у слов'янському світі поряд із російською й польською.

Щоб передати живу атмосферу того з'їзду, наведу закулісний епізод. Перед початком основних доповідей мав бути урочистий сніданок, на якому мій батько зі здивуванням не побачив О.Білецького (а той зазвичай бував тамадою й любителем товариства). Батько пішов його шукати і знайшов десь у кутку однієї з віталень, де той сидів, мовчазний і блідий, і смоктав валідол. “Тобі погано? — із жахом запитав батько (а в О.Білецького було хворе серце). — Чого ти нічого не п'єш і не їси? Покликати лікаря?” — “Та ні, — пошепки відповів О.Білецький. — Просто я боюся доповідати. Я боюся тих іноземних славістів, їхніх питань, дискусії тощо”. — “Ти боїшся? Ти, Саша, що завжди “найгучніший промовець”? Ти боїшся доповідати російською мовою про українську літературу, яку добре знаєш?” — “Так, — відповів Олександр Іванович. — Може, ти, Льоню, виголосиш доповідь замість мене, а я мовчки посиджу поруч? Ти ж також добре знаєш українську літературу?” Батько відповів, що, звичайно ж, може доповісти, але, по-перше, він має власну мовознавчу доповідь, а по-друге, як це виглядатиме і що подумають учені-славісти? Звичайно ж, О.Білецький сам (відклавши друкований український варіант) доповів по-російськи; дуже вдало відповідав на питання іноземних гостей; вів дискусію (йому, за попередньою домовленістю, допомагав і мій батько), і українська література була гідно презентована серед слов'янських літератур.

1958 р. в Москві саме на ІV-му з'їзді славістів уперше з'явилися онук і правнук Л.Толстого Ілля й Микита. Ілля як автор сербохорватського словника (тоді вважалося, що це одна й та сама мова) і Микита як славіст-початківець у галузі мовознавства. Ілля Толстой потім стане членом-кореспондентом, а згодом — і академіком АН СРСР, буде листуватися з моїм батьком і візьме участь у його похороні в Києві 1961 р., а мені допоможе “пробитися” до захисту докторської дисертації “Польська поезія ХХ ст. в її взаємодії з російською, українською й білоруською літературами” в Ленінградському університеті 1986 р. та стати єдиним представником від України на Філологічній раді із захисту докторських дисертацій у Ленінградському ж університеті.

Дещо розповім і про Микиту Толстого. Моя мати (філолог-французист) також поїхала з батьком і зі мною до Москви 1958 р. й допомагала у проведенні “культурної

програми”, бо майже всі закордонні славісти приїхали зі своїми дружинами й родинами. Їх треба було гідно приймати й розважати, а мама мала подвійний фах (філолога і співачки), отже, добре орієнтувалася в житті музично-театральному. Якось, дивлячись на Микиту Ілліча, вона сказала мені й батькові, що він, звичайно, філолог, але, судячи з його виправки й манери поведінки, був морським офіцером. “Чому ти так гадаєш?” — спитали ми з батьком. — “А тому, — відповіла вона, — що мій батько був протягом років військовим лікарем, а мій дід (тобто його батько) — полковником, і в нього вдома я бачила чимало офіцерів, серед них і морських”. Я забула цю деталь і згадала про неї лише тоді, коли кілька років тому помер Микита Ілліч Толстой. Один із наших спільних знайомих-славістів розповідав мені про дитячу і юнацьку емігрантську долю Микити Толстого в Сербії. І між іншим завважив: “А Ви знаєте, він певний час був морським офіцером у Сербії...” Я засміялася й пояснила співрозмовникові, що моя мама ще в 1958 р. говорила мені, не знаючи нічого, саме про таку його юнацьку кар’єру.

Повернімося, однак, до “резонансних доповідей” на IV-му Міжнародному з’їзді славістів. Такою, зокрема, була й доповідь *М.Рильського* “Художній переклад з однієї слов’янської мови на іншу” (хоча в ній йшлося не лише про слов’янські мови й літератури, а й про західноєвропейські). Це були водночас лінгвістичні, літературознавчі, історико-літературні й теоретичні спостереження. Викладено все було просто. М.Рильський узяв за основу як свій власний досвід перекладів на українську мову з літератур польської, російської і французької, так і досвід колег, у висновках зробив теоретичні узагальнення. Йшлося, зокрема, про те, щоб в основу перекладу класти “дух” оригіналу, а не його суто формальні ознаки; про те, що перекладачеві треба краще знати не ту мову, з якої перекладаєш, а на яку перекладаєш; що треба враховувати весь літературний контекст перекладеного твору, а не брати його як “самотній лише феномен”; про необхідну “модернізацію” для сучасного читача старовинного твору, але помірну, лише для “хронологічного колориту”; про афористичність ритмомелодики; про складнощі перекладання прислів’їв і приказок, або коли жіночий рід в оригіналі (“доц” французькою), а українською саме це поняття (“доц”) чоловічого роду, і треба перекладачеві ґрунтовно міняти метафорику; про “компенсацію образу”, тобто збереження образу оригіналу, однак в іншому місці перекладу, а не в тому самому поетичному рядкові; про ритмомелодичну поезію; про “рухомий наголос” у мовах російській та українській і про постійний наголос у польській і французькій мовах. М.Рильський наголошував, що перекладач теж повинен бути обов’язково людиною творчо обдарованою; що він має “творчо трансформувати” оригінал, але не підкоряти його повністю власній творчій манері, адже тоді вже буде не адекватний переклад, а “переспів” або твір “за мотивами” — дещо інший літературний жанр, який може, звичайно, існувати, однак М.Рильський не був прихильником цього жанру. Доповідь видатного українського поета, перекладача й науковця зустріли із захопленням (хоча не без палкої дискусії), на багато років вона залишалася дороговказом для слов’янського філологічного світу.

Резонансним був і виступ майбутнього академіка *Г.Вервеса* про творчість Івана Франка в українсько-польському літературному контексті 80-х — 90-х років XIX ст. Г.Вервес не тільки цікаво (на великому фактичному матеріалі, з широкими історико-літературними висновками) презентував могутню постать Івана Франка, а й поклав початок численним пізнішим розробкам українських філологів у розрізі літературних зв’язків і літературної типології.

Яскравим явищем Міжнародних з’їздів славістів був і IX-ий з’їзд 1983 р. в Києві. Столиця України гідно репрезентувала українську наукову думку й культуру. Гостей із різних республік СРСР і з-за кордону було дуже багато.

Проблематика з’їзду, хоч і різноманітна, мала свою специфіку щодо показу літератур у “всеслов’янському” контексті; щодо жанрових розгалужень і зв’язків літератур із музикою та образотворчим мистецтвом. Привертали увагу виступи львів’ян-літературознавців: *О.Чичеріна* і *Н.Копистянської* про “час” і “простір” у літературі; наша колективна доповідь (Ю.Булаховської, І.Журавської і

В.Захаржевської) про інтеграційні жанрові процеси в літературі (на прикладі болгарської, чеської і польської літератур). Ішлося про “ліризацію” прози і “прозаїзацію” поезії; про органічне злиття різних видів мистецтва, тобто коли твір образотворчий ставав конкретним імпульсом для створення образу літературного, а той — ілюстрацією музичною й до того твору, і навпаки. Пригадую, що нашу доповідь, написану й видану українською мовою, треба було прилюдно “озвучити” в російському варіанті. Місцеве керівництво з’їзду нікого з нас не вважало “гідним” для виступу, але літературознавці з Москви (дехто мене знав особисто) наполягли все-таки на моєму виступі. Я доповіла перед величезною аудиторією: усно, тобто не дивлячись в український друкований текст, мовою російською. Мені аплодували, один видатний російський славіст, дуже схвально оцінюючи саму доповідь і мій виступ, сказав: “Дякуємо Юлії Леонідівні за її чарівну доповідь”. Усі засміялися, бо доповідь належала трьом жінкам, а доповідала також жінка й не в суто науковому стилі.

Були на з’їзді і смішні епізоди. Пропонували одному відомому сербському славістові, котрий приїхав з дружиною, взяти участь у вечірній культурній програмі, тобто піти на балет. Він відмовився: “Ні, ні! Я не можу, я не піду, я — індивідуаліст, а моя дружина — вона публічна жінка, вона з радістю піде”.

Інший цікавий випадок. Сиділа я на “перекладацькій” секції. Озираючись і побачила, що з мною сидить *Григорій Порфірович Кочур* — відомий перекладач, який нещодавно повернувся з політичного заслання (“реабілітований”). Він, проте, полохливо махнув рукою і прошепотів: “Я теж дуже радий бачити Вас, Юліє Леонідівно, та не звертайтеся до мене і не розмовляйте зі мною, бо я тут інкогніто!”

Найвиразніший епізод стався з представником американської делегації. З’їзд уже йшов кілька днів у червоному корпусі Київського національного університету. Було багато секцій, а Президія засідала в конференцзалі на другому поверсі. Коли йшли засідання, скрізь панувала мертва тиша: входити на засідання й виходити категорично заборонялося. Я сиділа в коридорі на підвіконні й робила нотатки для найближчого виступу в дискусії. Бачу, порожнім довгим коридором іде якийсь чоловік у сірому костюмі. Підходить до мене й питає дуже холодно: як пройти до Президії з’їзду? Я йому кажу, що знаю, де вона засідає, та його навряд чи туди пустять: “не прийнято”. “Мене пустять”, — відповідає він мені бездоганною російською мовою. Я й питаю, з якої делегації — московської чи ленінградської? — “Американської” — кидає він. Я здивувалася, кажу: саме цю делегацію “з помпою” зустрічали два дні тому й на вокзалі, і в аеропорті “Бориспіль”. На жаль, не прибув Голова американських славістів — *Еджертон*. “Я — Еджертон, — уточнив він. — Я не зміг поїхати з усіма. Прилетів до Москви сам. Потім полетів до Києва — не в Бориспіль, а в Жуляни, і звідти тролейбусом під’їхав до червоного корпусу. Там внизу сидить якийсь юнак, напевно, студент. Я попросив його провести мене у Президію з’їзду. Він відповів мені: “Обійдешся. Ти ж запізнився! Не великий пан, щоб тебе, старигана, водити туди-сюди. Йди сам, коли хочеш”. Ось я й ходжу порожніми коридорами, побачив Вас і попросив мені допомогти”.

Знайомство з Еджертоном наштовхнуло мене згодом і на те, щоб послухати його доповідь про сприйняття в Польщі XIX ст. російської літератури (малося на увазі — прози). На думку вченого, у Польщі російська література не викликала жодного інтересу, бо було дуже мало польських перекладачів. Я виступила в дискусії із запереченням, бо знала, який величезний інтерес викликала російська література там насправді. А відсутність перекладів пояснюється тим, що освіту (тобто можливість читання будь-якою мовою) у Польщі тих часів здобувала лише невелика кількість людей із заможної шляхти й міського чиновництва. Оскільки освіта в Російській Польщі була російськомовною і знайомство саме з російською літературою становило її культурну основу, то зрозуміло, що поляки читали твори російських видатних письменників в оригіналі й потреба польських перекладів була щонайменшою.

І зараз в Україні ведеться певна підготовка до з’їздів славістів, на деякі попередні з’їзди ми також готували доповіді, наприклад, колективну доповідь

про постать *О.Пушкіна* (Пушкін і українська література; Пушкін і польська література; Пушкін і чеська література – відповідно автори: Н.Крутікова, Ю.Булаховська, А.Волков). На минулий з'їзд я готувала доповідь “*Поетія Павла Тичини і польська література*”. Плануємо разом із професором, керівником кафедри полоністики Київського національного університету *Р.Радишевським* підготувати широкий огляд літературознавчої полоністики в Україні післявоєнного періоду на наступний з'їзд славістів. Dum spiro spero.

Олена Безлепкіна

МОВНО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЗИ ЄВГЕНІЯ ЗАМЯТІНА

Стаття становить собою спробу виявлення деяких мовних особливостей у прозі Є.Зам'ятіна на матеріалі ранніх творів письменника. Відштовхуючись від ключових моментів, пов'язаних з еволюцією стилю автора, сформульовано загальні стилістичні доміанти, лексичні ознаки та особливості синтаксису. Наголошено на ознаках орнаменталізму в побудові словосполучень та речень в окремих оповіданнях, які тісно пов'язані із специфікою мовної картини автора, його свідомістю як світоглядом у межах рідної мови, російської культури.

Ключові слова: стиль, неореалізм, орнаменталізм, ритм, акцентування.

Olena Bezlepkina. Language and stylistic peculiarities of Yevgeny Zamyatin's prose works

This article attempts to define some language peculiarities of Ye.Zamyatin's prose, as exemplified by his early works. Considering the moving forces and trends of Zamyatin's style development, the author of this essay outlines the stylistic dominants as well as lexical and syntactical specificity of the writer's texts, thereby revealing the ornamental patterns which underlie the structure of phrases and sentences and are closely related to the writer's linguistic picture of the world and his Weltanschauung.

Key words: style, neorealism, ornamental patterns, rhythm, accentuation.

Стиль – антропоцентрична філософсько-естетична категорія, пов'язана зі структурами авторської свідомості, її філософськими, естетичними, релігійними й іншими основами. Тому стиль неодмінно знаходить свій пластичний матеріальний вияв у слові. Отже, у низці компонентів, які безпосередньо впливають на особливості творчої манери, домінантна роль належить саме мові письменника. В Євгенія Зам'ятіна (1884–1937) вона базується на ритмічній побудові, формуванні гармонійних елементів певної тональності, послідовності у зміні сили звука – т. зв. інструментовці слова. На ці особливості неодноразово вказували багато дослідників творчості письменника.

Відомий російський художник Ю.Анненков у спогадах про свого близького друга Є.Зам'ятіна писав: “Мова Зам'ятіна – завжди зам'ятінська, але водночас завжди різна. У цьому – особливість і багатство Зам'ятіна як письменника. Для нього мова служить формою вислову, вона виявляє та уточнює зміст. Якщо Зам'ятін пише про селян, він пише селянською мовою. Якщо він пише про дрібних міських буржуїв, він пише мовою канцелярського писаря або бакалійника. Якщо він пише про іноземців, він використовує властивості та недоліки перекладацького стилю, його фонетики, його конструкції – як керівної мелодії оповіді. Якщо Зам'ятін пише про політ на Місяць, він пише мовою вченого астронома, інженера або – мовою математичних формул. У будь-якому випадку мова Зам'ятіна, яка часом розриває зв'язки з російською літературною традицією, залишається достатньо виразною й водночас стриманою, перевіреною кожним своїм висловлюванням” [2, 335–336]. Власне, усі ці спостереження надзвичайно розширюють проблематику мови творів російського письменника, яка містить у собі багато специфічних моментів, вартих усебічного дослідження, наприклад, з погляду граматичних, синтаксичних особливостей в їхніх синтетичних зв'язках із світоглядом автора та впливом на творчу манеру.

Стиль Є.Зам'ятіна, як і в багатьох його сучасників (О.Ремізова, А.Платонова, Б.Пільняка та ін.) з часом змінювався й художньо еволюціонував досить незвично – від т. зв. “складної форми” (стилізація, експеримент, посилена увага до ідейних та психологічних